

ASAR-I BEDİİYYE'DE BELAGAT VE GÖSTERGEBİLİM (*)*Rasim SOYLU (**)**Mehmet Emin KAHRAMAN (***)***Öz**

Göstergebilim, temelleri Avrupa ve Amerika'da, yirminci yüzyılın başlarında atılmış bir bilim dalıdır. Farklı ülkelerde gelişen dilbilim ve göstergebilim okulları, sempozyum ve konferanslarla göstergebilimin ilgi ve etki alanı genişletmiştir. Türkiye'de ise, göstergebilim ile ilgili çalışmalar tercüme düzeyinde kalmış, dilbilim içerisinde ele alınan benzer konularda dahi, Türk dilbilim ve göstergebilim literatürü ve terminolojisi henüz tam olarak oluşturulamamıştır. Bediüzzaman Said Nursi'nin Eski Said olarak adlandırılan, 1909-1925 yılları arasında telif ettiği eserleri, Asar-ı Bediyye" adı altında bir araya getirilmiştir. Bu eserde belagat, dilbilim ve göstergebilim ile ilgili çok sayıda konu ve açıklama mevcuttur. Göstergebilim, insanların iletişim amacıyla kullandıkları göstergeleri, mecazî anlatım ve sembolleri anlamlandıran bir bilim dalıdır. Gösterge, kendisi dışında bir şeyi temsil eden ve farklı anlamlar içeren işaretlerdir. Osmanlı döneminde telif edilen eserlerde ve eski Türkçe olarak ta adlandırılan terminolojide, ayine, ayet, delalet, âlem, alamet, işaret, nişan ve remz gibi kelimeler, gösterge (sign) anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca kinaye, istiare, mecaz, teşbih, telmih ve ima gibi söz sanatları, bilinen anlamları dışında manalar içerdikleri için, gösterge olarak ta tanımlanabilirler. Nursi, eserlerinde belagat inceliklerini ders verirken, gösterge kavramıyla ve göstergebilimin kuramsal sorunlarıyla ilişkilendirilebilecek bu tür tanımlamalara ve açıklamalara yer vermiştir. Ayrıca onun eserleri, yan anlamlar içeren temsil-i hikâyeleri ile yorumlayıcısına zengin manalar aktaran göstergeler mecmuası olarak tanımlanabilir.

Anahtar Kelimeler: *Bediüzzaman Said Nursi, Asar-ı Bediyye, Göstergebilim, Belagat.*

Eloquence and Semiology in the Asar-i Bediyye***Abstract***

Semiology is a science which its bases is emerged at early decades of twentieth century in Europa and USA and studies on that have been spread out by language colleges and conferences of authorities. However, studies of semiology in Turkey consisted of just translations from foreign sources. Thus it can be said that literature of Turk semiology is not completely formed yet. There are a large number of informations and explanations about semiology and linguistics in Risale-i Nur Collection written by Bediüzzaman Said

*) Bu çalışma "Çağdaş Türk Resminde Mistik Semboller ve Semiyolojik Analizleri" adlı doktora tezinin "Göstergebilimin Türk Ve İslami Kökenleri" bölümünden hazırlanmıştır.

**) Sanat Danışmanı, Sakarya Bilim ve Sanat Merkezi (rasimsoylu@hotmail.com).

***) Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi . Sanat Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü, Sanat Yönetimi Anabilim Dalı (e-posta: mek@yildiz.edu.tr)

Nursi. Particularly some studies which he wrote between 1909-1925 like Asar-ı Bediyye include precious informations and commentaries about art, literature and linguistics. Semiology is the study of meaning-making, the study of sign processes and meaningful communication. This includes the study of signs, indication, designation, likeness, analogy, metaphor, symbolism, signification, and communication. Semiology is closely related to the field of linguistics, which, for its part, studies the structure and meaning of language more specifically. Studies of Nursi contain in large quantities metaphor, figurative expressions, signs and allegorical stories which can be interpreted in accordance with semiology. Theoretical problems of semiology are analyzed with examples of Nursi on this study. Besides, metaphorical expressions and representations of his books exemplified and interpreted with semiologic methods.

Keywords: *Bediüzzaman Said Nursi, Asar-ı Bediyye, Semiotics, Eloquence.*

GİRİŞ

İnsan manalar âleminde yaşamaktadır. Her şeyin insan için farklı bir anlamı vardır. Görünen ve görünmeyen, soyut ve somut her kavram, insan için düz anlam ve yan anlamlar içerir. İnsanların bunları okuması ve anlamlandırması göstergebilimin ana konusudur.

Gösterge, insan zihninde var olan kavramların ve düşüncelerin, ses veya biçimlerle ifade edilmesinden ortaya çıkan işaretlerin bütünüdür. Ses, kelime, işaret ve davranış dili gibi her türlü iletişim biçimi gösterge kapsamına dahildir (Rifat,2009, s.11).

Göstergebilimin ilk çıkış noktası dilbilim ve mantık olmuştur. Avrupa'daki göstergebilimcilerin çoğu, çeşitli dilbilim ekollerine bağlı olarak göstergebilimin gelişmesinde etkili olmuşlardır. Türkiye'de ise, göstergebilim ile ilgili çalışmalar daha çok tercüme düzeyinde kalmıştır. Göstergebilime ait bir üst dil oluşturmak amacıyla uydurulan kelimeler ise, bu literatürü anlamayı oldukça zorlaştırmıştır.

Bediüzzaman Said Nursi(1876-1960) eserlerinde, Osmanlı medreselerinde okutulan belagat ilminin ana esaslarını ele almış ve günümüze aktarmıştır. Kur'an'ın dilbilim ve anlambilim açısından mucizevi özelliklerini açıklarken, göstergebilimin kuramsal problemleriyle örtüşen konularını da ele almıştır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Nursi'nin Asar-ı Bediyye ve Risale-i Nur eserlerinde ele aldığı dilbilim ve belagat konuları ile çağdaş göstergebilimin temel kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Bu amaç doğrultusunda doğru bir analiz yapabilmek için aşağıdaki sorulara ihtiyaç duyulmuştur.

- Nursi'nin eserlerinde, eski Osmanlı medreselerinde okutulan belagat ilmi ile ilgili bahislerde, dilbilim ve göstergebilim ile ilişkili konular ve kavramlar var mıdır?

- Nursi'nin eserlerinde eski kaynaklardan günümüze aktarılan ve gösterge anlamına gelebilecek kelime ve kavramlara örnekler nelerdir?
- Nursi'nin eserlerinde kullandığı temsil ve mecazî anlatımların, göstergebilim açısından çözümlenmesi mümkün müdür?

Yöntem

Bu amaçlar ve sorular doğrultusunda, Nursi'nin 1909-1925 yılları arasında telif ettiği ve "Asar-ı Bediyye" adı altında bir araya toplanan eserleri ve 1925'ten sonra telif ettiği eserleri incelenmiştir.

Bu eserlerde, dilbilim ve anlambilim ile ilgili konular ele alınmış ve gösterge anlamıyla örtüşen kelime ve kavramlar incelenmiştir.

Ayrıca onun eserlerinden, göstergebilim yöntemiyle çözümlenebilecek mecazî anlatımlar ve temsil-i hikâyelerden örnekler verilmiştir.

Bulgular ve Yorumlar

İnsanlar, gördükleri ve hayal ettikleri kavramları ifade etmek için ortak bir bilinç geliştirmişlerdir. Fenomen olarak ta tanımlanan bu kavramlar, insanlarda anlama ve yorumlama imkânlarını da beraberinde getirmiştir (Guiard,1994, s.18).

Evrendeki ve doğadaki hayret verici olaylar, İlahi göstergeler olarak görülmüş ve somuttan soyuta doğru geliştirilen sembollerle gösterge kavramı da genişlemiştir (Sayan,2014, s.16).

İnsanların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları diller, hareket ve davranışlar, çeşitli el-kol ve yüz hareketleri, sağır ve dilsiz alfabesi, trafik işaretleri, müzik notaları, resim ve heykel sanatındaki ikonografi ve semboller, sinema içerisindeki simgeler, reklam afişleri, moda ve edebiyatta kullanılan semboller, gösterge olarak tanımlanabilirler (Rifat,2013, s.113).

Ortadoğu insanının, tarihsel süreç içerisinde kurduğu medeniyetler, Eski Ahid ve Yeni Ahid ve Kur'an gibi ilahi kitaplar, insanlar arasında, göstergebilimin kökenlerini oluşturacak en eski sembolleri ve ritüelleri içermektedirler.

Yirminci yüzyıl gelişen teknoloji sayesinde, görselliğin her alanı kapladığı bir devir olmuştur. Yazılı ve görsel medya, fotoğraf ve sinema endüstrisi, internet ve sanal dünya, insanları yeni bir anlamlar evreni içine daha almıştır. Bu anlamlar, gösterge adı verilen ve bir gösteren tarafından karşısındaki yorumlayana anlamlar gönderen bir işaretler yumağıdır (Barthes,2014, s.44).

Fransız dilbilimci Ferdinand Saussure (1857-1913), Yunanca "semion"(gösterge) sözcüğünden esinlenerek "semyoloji" kelimesini kullanmıştır. Dili, düşüncelerin bir ifade biçimi olarak tanımlar. Bu ifade biçimi, söz ve yazı ile olabileceği gibi, işaretler ve sembollerle de olabilir(Rifat,2008, s.235).

Ona göre, gösterge alanı içerisinde, “gösteren” ve “gösterilen” adı verilen iki düzlem vardır. Biri düşünce ve kavramları sembolize eden işaretler, diğeri de bu işaretlerin gösterdiği düzlem ve yananamlardır (Saussure,1999, s.42).

Saussure, gösterge ile düşünce arasındaki bağa da dikkat çekmiş ve bu olgunun dil bilimciler ve felsefecilerin ele aldığından daha geniş bir alanı kapsadığını ileri sürmüştür (Saussure,2014, s.94).

Amerikalı mantıkçı Charles Sanders Peirce (1839-1914), göstergebilim için Semiotik kelimesini kullanmıştır. Semiyoloji ile semiotik arasında çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Peirce’ e göre gösterge, bir kimse için herhangi bir şeyin yerini tutan şeydir. Ona göre gösterge, sadece gösteren ve gösterilenden oluşmaz. Üçüncü bir faktör daha vardır. Bu da, göstergeleri anlamlandıran yorumlayıcı faktördür (Şahin,2014, s.2).

Göstergebilim kurulurken, tamamen Batı kaynakları esas alınmış, Türk veya İslam dünyasına ait kişi veya kaynaklara herhangi bir atf yapılmamıştır.

Osmanlı medreselerinde okutulan dilbilim, anlambilim, estetik ve sanat felsefesini de içeren “belagat” alanında, modern göstergebilim ile benzer kavramların ele alındığı ve çözümlendiği görülmektedir. Ancak ne yazık ki, henüz bu eserler ve bilgiler günümüz bilim ve sanat literatürüne transfer edilememiştir.

Osmanlı medreselerindeki eğitim sisteminde, geleneksel bir kitap takip etme metodu vardır. Nursi, medrese eğitimi sürecinde, bu kitapların çoğunu ezberlemiş ve hayatı boyunca, eserlerinin telifinde bunların bilgi birikiminden yararlanmıştır. Bu kitaplardan göstergebilim alanıyla da ilgi kurulabilecek, belagat ve dilbilim üzerine olanlardan bazıları şunlardır.

“Delail-ül İcaz”, Abdülkahir el Cürcani (ö:1078), “Keşşaf”, “Esasül Belaga”, Zemahşeri (1074-1144), “İzhar”, Birgivî Muhammed Efendi, “Kâfiye”, İbni Hâcib (ö.1249), “Merâh”, Ahmet b. Ali b. Mesut (ö:1253), Molla Câmi diye bilinen “Miftâhu’l-Ulûm”, Siraceddin Sekkâkî (1317-1386), “El Mevakıf”, Adudüddin el-İcî’nin (ö.1355) “Mutavveli”, “Telhis”, Sad-ı Taftazani (1322-1390), “Şerh-ül Mevakıf”, Seyyid Şerif Cürcani (1340-1413). “Kâfiye Şerhi”, Molla Cami (1414-1492)(Akgündüz,2013, s.283-287).

Nursi, Asar-ı Bediyye’de, duruma ve gereğine göre, manayı en iyi şekilde anlatabilecek ifade biçimini hedefleyen belagati, veciz bir şekilde, “mukteza-yı hale mutabakat” olarak tarif eder (2009, s.284).

Belagat, sözlüklerde sözün akıcı ve açık seçik olması olarak tarif edilir. Belagat, aslında olgunlaşmak ve erginleşmek anlamına da gelir. Buluş kelimesi de aynı kökten türemiştir (Karuko,2014, s.17).

Belagat biliminin, Kur’an’ın sözbilim ve anlambilim açısından, insanların ulaşamayacağı mucizevi özelliklerini incelemekten geliştiği, önemli bir anekdottur. Kur’an yorumcusu müfessirler, ciddi bir dilbilim ve belagat eğitiminden geçmek zorundadırlar (Ya İsuzuçanlar,2004, s. 41).

Nursi, dilbilim, göstergebilim ve iletişim anlamlarında belagatın gelecekte çok önem kazanacağını ve insanların birbirlerine hükmetmek için belagatı güçlü bir silah olarak kullanacaklarını söyler(1993, s.264).

Belagat ilmi üç dala ayrılmaktadır. Bunlar, fenni beyan, fenni meani, fenni bedi'dir. Bir sözün yer ve zamana uygun bir şekilde söylenmesi fenn-i meani, etkili bir yolla söylenmesi de fenn-i beyan'dır. "fenn-i bedi" ise bugünkü estetik bilimini oluşturan "bediiyat" konularını içerir (Bulut,2014, s.175).

Nursi, Asar-ı Bediyye'nin 1911 yılında telif edilen Unsur-ül Belagat adlı bölümünde, fenn-i beyan'ın inceliklerini anlatır ve örnekler verir. Ona göre bir kelimenin birçok manası vardır. Bir gösterge olarak kelime, düz anlamların yanı sıra yan anlamlar da içerir. Belagat, kelimenin ikinci dereceden anlamlarının okumasını da gerektirir. Mecazi bir söz ile anlatılmak istenen anlam, kasti olarak bir kelimeyi gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Sadece düz anlamı anlayıp yan anlamları anlamayan, bu edebi inceliklerden mahrum kalır. Farklı anlamlar ifade eden göstergeleri de doğru okuyamaz (2009, s.241).

Fenn-i Meani, belagat ilmi içerisinde sözün veya anlatımın, halin gerektirdiği en uygun ifade biçimiyle anlatılmasını inceler. "El cevab-ül ahmak-üs sükût" (Nursi,1992, s.438), veciz ifadesinde olduğu gibi, bazen susmak, konuşmaktan daha etkili bir anlatım biçimidir. Hatta Asar-ı Bediyye'de, bazen susmanın çok geniş manalar içeren bir ifade biçimi olduğu "beyanda sükûtu, geniş bir sözdür" vecizesi ile ifade edilir (Nursi,2009, s.129),

Beyan ve meani ilminde, gösterge olan bir kelime, kasıtlı olarak farklı anlamlar ifade edecek biçimde kullanılır. Bu tesadüf veya doğaçlama değil, ortak kodlardan hareket eden bir anlatımdır. Fenn-i bedi ise, doğaçlama ve ilham ile hareket eder, zorlama ve kurgulama bir süslü ifade biçimi, bu dalda makbul değildir(Nursi,2009, s.248).

Nursi'nin Eserlerinde Göstergebilim İle İlişkili Kavramlar

Osmanlı döneminde telif edilen eserlerde ve eski Türkçe olarak adlandırılan terminolojide, gösterge anlamıyla paralel anlamlar içeren pek çok kelime vardır. Nursi'nin eserlerinde, bu kelimelerin birçoğu kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları, ayet, ayine, işaret, harf, manay-ı harfi, isim, delalet, remz, alamet, ima, tecelli, inikas, tezahür, şair teşbih, mecaz, kinaye, istiare ve telmih gibi kelimelerdir. Bunlardan, mecaz, istiare, kinaye ve telmih gibi edebi sanatlar, düz anlamlarından farklı olarak, yan anlamlar da içermeleri sebebiyle, göstergenin, başka bir anlamı gösteren tanımıyla örtüşmektedirler.

Ayet, kutsal kitaplarda yazılı söz anlamına geldiği gibi, doğadaki ilahi kanunlar, ilim ve iradeyi gösteren her şey anlamında da kullanılmaktadır. Ayet, bir şeyin varlığını gösteren alâmet, delil, ibret, işaret ve gösterge gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Yavuz,1991, s.242).

Nursi'nin eserlerinde ayet, bilinen Kuran ayetleri dışında, Yaraticının varlığına ve birliğine delil ve göstergeler anlamında da kullanılır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasın-

da harp cephesinde yazılan “İşarat-ül İcaz” adlı eserinde, "herbir şeyde, Sâni'in vahdetine delalet eden bir âyet ve bir alâmet vardır" (Nursi,2003, s.91) veciz sözünde, bütün varlıklar, yaratıcının varlığını ve birliğini gösteren göstergeler olarak ifade edilir.

Ayine, Farsçadan Türkçeye ayna olarak geçen bu kelime, bilinen ayna anlamı dışında, gösterge anlamında da kullanılmaktadır. Bilhassa tasavvufta ve edebiyatta, teşbih ve mecazî anlatımlar için, çok kullanılan bir kelimedir. Platonu'un idealar teorisinde, bu dünya bir ayna ve yansıma olarak tarif edilir. İslam inancına göre de bütün kâinat, Allah'ın güzel isimlerinin bir aynası ve yansımasıdır.

Tasavvufta, insanın kalbi ilahi sırların aynasıdır. Edebiyatta, genellikle yüz güzelliği aynaya benzetilir (Pala,1991, s.262).

Nursi, cüz yani parça, küllün yani bütünü ayinesidir der (2003, s.13). Yani görünen her nesne, bir parça olarak bütünü ve bir kavramlar silsilesinin göstergesidir. Bir kudsi hadiste, "mahlûkatı yarattım ki, bana bir âyine olsun ve o âyinede cemalimi göreyim" ifadelerinden bu âlemin, Yaratıcının varlığını ve birliğini gösteren bir gösterge olduğu anlaşılmaktadır (Nursi,2003, s.17).

İşaret, bir mânayı, düşünceyi veya kavramı ifade eden ses, biçim ve hareket gibi şeylerdir. Göstergenin İngilizcede karşılığı “sign” yani işaretir. Ayrıca işaret, tasavvufta manevi bazı kavramları, üstü kapalı bir şekilde ifade etme anlamında da kullanılır(Uludağ,2001, s.423).

Nursi'nin eserlerinde geçen, “arife bir işaret yeter” (1993, s.403) özdeyişlerinin ifade ettiği gibi, işaret; göstergenin tanımı olan, insanın iletişimi sırasında kullandığı, düz ve yan anlamlar içeren her türlü biçimi kapsar. El, göz ve beden dili işaretleri gibi.

Bir sözün zenginliği, işaret ve ima ettiği manaların, muhatabın zihninde çağrıştırdığı kavram zenginliğiyle anlaşılır. Hayal ve duygular, sözü ifade edenin bile düşünmeyeceği zengin anlamları algılayıp, lezzet alabilirler(Nursi,2009, s.235).

Harf, dildeki seslerin yazı ve çizgi türü sembolleri için kullanılan terimdir. Ayrıca kendisinden başka bir anlamı içeren tarifıyla de, gösterge tanımıyla ilişkili bir anlam ifade eder.

Nursi, bir harfin, kendisini bir harf kadar göstereceğini, fakat o harfi yazan kâtibini, on kelime, hatta bir kitap kadar tarif edebileceğini söyler(1993, s.300). Yani bir harf veya işaret, kendisi bir harf kadar anlamlıdır, fakat bir gösterge olarak çok manaları içermektedir.

Nursi, ayrıca kendisinden başkasını gösteren anlamında, mana-i harfi tabirini kullanır. Mana-i ismi tabiri ise, kendisini gösteren demektir. Nursi, mana-i harfi ile kâinatdaki her bir varlığı, kendi sanatkârını çok yönleri ile gösteren bir gösterge olarak tanımlar(1993, s.131).

İsim, ilk insandan itibaren nesnelere tanımlanmasından ibarettir. İsim, soyut veya somut kavramların ve nesnelere yerini tutan göstergelerin en önemlisidir. Abdülkahir-i

Cürcani, “Delail-ül İcaz” adlı eserinde, ismi; insanın düşündüklerini tanımlamakta ve ifade etmekte önemli bir unsur olarak tanımlar (2008, s.22).

Nursi, İşarat-ül İcaz adlı eserinde, ismi; eşya ve nesnelere tanımlayan bir gösterge olarak tarif eder. Ona göre isim, varlıkları tanımlamaya ve birbirinden ayırt etmeye yarayan işaret ve göstergelerdir (2003, s.211). Ayrıca nesnelere isimlendirilmesini, insanın zihninde kalıcı bir bilgiye dönüştüren semboller olarak ta tanımlar. “Mevcutat, müdrük ve âlimin malıdır. İlim ile alır, isimle ahzeder, suretlerinin temessülüyle temellük eder” (2003, s.211). Yani insan, varlıkları isimlendirmekle kendisi için anlamlı hale getirir ve kendine ait bir bilgi olarak sahiplenir. İnsanın zihninde ve hafızasında varlıklar, görüntüleri yanı sıra isimleriyle de kaydedilirler.

İlk insanlar, kavramları ve nesnelere adlandırmayı ve dolayısı ile dili, “Talim-i Esmâ” adı verilen, Hz. Adem’in bütün varlıkları isimlendirmesi veya ona, bütün varlıkların isimlerinin öğretilmesi mucizesi ile öğrenmişlerdir (Nursi,2003, s.209).

Delalet, kelime ile mana arasındaki ilişkiye denilir. Delalet, herhangi bir şeyin başka bir şeyi ifade etmesi veya tarif etmesi olarak ta tanımlanır. Söz, davranış, yazı, işaret, sembol gibi herhangi bir şeyin, başka anlam, hüküm ve bilgiyi içermesi anlamında da kullanılan bir kavramdır. Bu anlamlarıyla delalet, göstergebilimdeki gösterge kelimesini en iyi karşılayan kelimelerden birisidir.

Klasik mantık kitaplarında delâlet terimi genellikle, “bir şeyin öyle bir hal ve keyfiyette olmasıdır ki, onu bilmekle başka bir şeyin de bilinmesi lâzım gelir” (Bolay,1994, s.119), şeklinde tarif edilir. Bu iki şeyden birincisine delil, ikincisine de delil olunan denir.

Bu tanımlamalar, göstergebilimdeki gösteren ve gösterilen kavramları ile örtüşmektedir. Örneğin, duman ateşe delalet eder. Birisi delil olan diğeri delil olunandır. Göstergebilim anlatımıyla, duman ateşin göstergesidir. Duman gösteren, ateş ise gösterilendir.

Nursi’ye göre duman, ateşin varlığının göstergesi olduğu gibi, ateş te, dumanın varlığına bir göstergedir. Ateşin dumana işaret etmesine "bürhan-ı limmât", dumanın ateşin göstergesi olmasına da "bürhan-ı innî" adı verilir (2003, s.86). Bunlardan ilki, müessirden yani eserin yaratıcısından esere yapılan delalettir. İkincisi ise, eserin kendisinin yaratıcısına gösterge olmasıdır.

Ayrıca eski mantık kitaplarında “tabii delalet” ve “vaz’i delalet” tanımlamaları vardır. “Tabii delalet” biyolojik veya tabiat içindeki belirtilerdir. “Vaz’i delalet” ne akli, ne de tabii belirtilere dayanamayan işaret ve sembollerin delaletidir (Bolay,1994, s.119).

İnsanın ateşinin çıkması ve bir hastalığa delalet etmesi gibi belirtiler ve göstergeler, tabii delalet örnek olarak gösterilebilir. Trafik işaretleri veya logolar gibi, insanlar arasında, kültüre ve ortak iletişim kurallarına bağlı olarak geliştirilen göstergeler de, vaz’i delalet örnek olarak gösterilebilir.

Nursi eserlerinde, delalet kelimesini delil ve bürhan anlamında kullandığı gibi, işaret ve gösterge anlamında da kullanır. Örneğin iki kişi tarafından söylenen aynı söz, birisinin bilgisine diğerrinin bilgisizliğine gösterge olabilir (2009, s.282).

Teşbih, belâgat ve dilbilim alanında mecazla birlikte ele alınmıştır. Teşbih, aralarında gerçek ya da mecazîmünasebet bulunan şeylerin birbirine benzetilmesidir (Eren,2001, s.29).

Teşbih aralarında anlam ve şekil bakımından ilgi bulunan iki şeyden, zayıf olanın kuvvetli olana benzetilmesidir. Nursi teşbihi bilinmeyeni bilinenle ifade etmek olarak tanımlar (Nursi,1993, s.349).

Nursi, Asar-ı Bediyye’de, Kuran’da geçen ve ancak ilim erbabının anlayabileceği soyut meselelerin, avam tarafından yanlış anlaşılması için, bildikleri somut şeylere benzetme yapılarak anlatıldığını ifade eder (2009, s.281).

Nursi, eserlerinde teşbih ve temsilleri, hakikatlerin daha iyi anlaşılması ve kavranması için sık sık kullanır. Bunlar, ehli ilim ve edebî en çok kullandıkları söz ve anlatım ince-likleridir. Bilhassa soyut kavramların daha iyi anlaşılması için, temsili hikâye yöntemini kullanır. Hikâyelerdeki teşbihler ve misaller, sonlarında özetlenen hakikatlerin göstergeleridir (1993, s.48).

Teşbih ve temsiller, görünen anlamları dışında içerdikleri derin anlamlar ve yan anlamlar ile okuyucuya yüksek hakikatleri gösteren göstergeler olarak kabul edilebilirler. Bu yaklaşımla teşbih, göstergebilim içerisinde gösterge, gösteren, gönderge ve yorumlayıcı gibi kuramsal konularla ilişkilendirilebilir.

Eski belâgat kitaplarında, fenn-i beyan içerisinde ele alınan mecaz, düz anlamı dışında içerdiği yan anlamlar ile göstergebilimin kuramsal yapısı içerisinde ele alınabilir. Mecaz, sözbilim ve anlambiliminde, kelimelerin manalarına dayalı en önemli bir anlatım biçimi ve edebî bir sanattır.

Kelimelerin anlam bakımından üç farklı özelliği vardır. Birincisi düz anlamdır. “Göz” kelimesinin organ adı olarak kullanılması gibi. İkincisi yan anlamdır. Kelimenin asıl anlamı dışında, kullanım sırasında kazandığı ikinci derecedeki anlamlardır. “Rafın gözü derken” göz, yan anlamı ifade etmiş olur. Üçüncüsü mecazî anlamdır. Kelimenin asıl ve yan anlamlarının dışında, ilişki ve benzerlik yoluyla başka bir kavramı ifade etmek üzere kazandığı anlamdır. “Açgözlü” deyimlerindeki “göz” böyle bir mecazî anlamdadır (Uzun,2003, s.221).

Nursi Asar-ı Bediyye’de, yan anlamlar içeren mecaz ve teşbihlerin, avam tarafından zamanla yanlış olarak düz anlamı ile anlaşılacağını söyler. Yani mecazın anlaşılması için, toplum içerisindeki ortak kodların yanı sıra, ilgili bilim dalının üstdilinin de bilinmesi gerektiğine işaret eder.

Nursi buna örnek olarak, ay tutulması ile ilgili astronomi âlimlerinin mecazî bir anlatımının, halk içerisinde nasıl yanlış anlaşıldığını gösterir. Eski astronomlar, ay ve güneşin yörüngelerinin kesişme noktalarından geçtiği farzedilen çizgileri yılanla benzetip, bir teşbih yapmışlar ve buna “tinnineyn” iki yılan adını vermişlerdir. Mecazi bir anlatımla ay, tutulma sırasında bu iki yılanın ağzına giriyor şeklinde ifade edilmiştir. Zamanla bu

mecaz, halk tarafından gökyüzünde bulunan büyük bir yılanın ayı yuttuğu şeklinde anlaşılmıştır (2009, s.184).

Nursi'ye göre mecaz, ilmin elinden cehlin eline geçerse hurafeye dönüşür. Yani zamanla, kendinden başka bir anlamı ifade eden bir gösterge olarak mecaz, edebi güzellikleri ve incelikleri anlayamayanlar tarafından, kaba bir şekilde düz anlamıyla anlaşılır. Edebi inceliğini ve güzelliğini kaybeder (2009, s.184).

İstiare, lügatlerde ödünç almak, birinden eğreti bir şey almak olarak tanımlanır. Edebiyatta bir kelimenin manasını geçici olarak başka manada kullanmak, bir manayı anlatmak için o şeye benzeyen başka bir şeyin adını eğreti olarak kullanmak gibi tarifleri yapılmıştır (Yeğin,1992, s.290).

İstiare, hakiki mana ile mecazî mana arasındaki benzerlik ilişkisinden dolayı, bir kelimenin manasını geçici olarak alıp, başka bir kelime için kullanmaktır. Burada önemli olan, hakiki manaya çağrışımı engelleyen bir anlam karışıklığı olmamasıdır (Karako,2014, s.168).

Her kelime, anlam veya kavramı gösteren bir gösterge olduğu gibi, bir söz sanatı olarak istiarede, kendisinden başka bir anlamı ifade eden bir göstergedir.

Nursi, Asar-ı Bediyye'de "cennet kadehleri gümüş beyazlığında, billur parlaklığında" ayetinde, çok sanatlı bir istiare yapıldığını tespit eder (2009, s.222). Ona göre, cam ve gümüşün bu dünyadaki varlık sebepleri, adeta cennet güzelliklerinin bilinmesi ve anlaşılması için, bir gösterge olarak yaratılmış olmalarıdır.

Nursi, soyut hakikatlerin avam tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için, Kur'an'da, istiareli bir anlatım yöntemi kullanıldığını ve somutlaştırılarak akla yakınlaştırıldığını ifade eder (2003, s.112).

Kinaye, beyân ilminde, söz içinde lâzım unsurla melzûmun kastedildiği edebî sanattır. Yani anlamın gerektirdiği anlam ile zorunlu olarak çağrıştırdığı başka bir anlam arasındaki gerektirme ilişkisidir (Kazvini,2006, s.125).

Kinaye, göstergebilim kuramsal yapısı içerisinde, görünen anlamından farklı bir anlamı gönderme yapan bir gösterge olarak tanımlanabilir.

Nursi Asar-ı Bediyye'de, kinaye hakkında göstergebilimin, göstergenin kendisinden başka bir şeyi göstermesi tanımı ile örtüşen bir açıklama yapar. Ona göre kinayeli bir sözün amacı, "maânî-i ûlâ" tabir edilen düz anlamın dışında, "maânî-i sânevî" ile tabir olunan ikinci dereceden yan anlamları ifade etmektir (2009, s.177).

Nursi, buna örnek olarak, "kılıncının kılıfı uzun" kinayeli deyimini gösterir. Bu deyim, uzun boylu birisinin göstergesidir. Uzun boylu birisi için bu söz, hiç kılıcı olmasa da bir problem teşkil etmez. Ancak boyu uzun olmayan birisinin, uzun bir kılıncı olması bu deyimdeki kinaye manasını ifade etmez (2009, s.177).

İma, bir şeye işaret etmek, işaretle anlatmak. İstenilen bir şeye delâlet eden belirti. Bir şeyin varlığını gösteren emâre, belirti ve nişan anlamına gelen bir terimdir (Yeğin,1992,

s.269). Bu anlamlarıyla ima kelimesi Osmanlıca literatürlerde, gösterge (sign) kelimesini karşılayan kelimelerden birisidir.

Nursi, eserlerinde ima kelimesini başka bir manayı ifade eden anlamında pek çok yerlerde kullanır. Örnek olarak, Asar-ı Bediyye’de, Kur’an’dan “Rabbin azabından küçük bir esinti onlara hafifçe dokunacak olsa” (Enbiya süresi 21: 46) ayetinde, kelimelerinin anlam derinliklerinden, ima yoluyla yan anlamlar çıkarır. Allah’ın azabının şiddeti anlatılırken, Arapça hafifliği ima eden kelimelerin seçimiyle, azabın şiddetine ve endişe verici bir sonucuna ima edilmiştir. Yani hafifi böyleyse şiddetlisi kim bilir nasıldır gibi. Hatta ayette “Rab” kelimesi kullanılması, Allah’ın şefkatinin göstergesi olmasıyla, azabın hafifliğine ima edildiğini gösterir (2009,235).

Telmih, bir âyete, bir vecizeye, bir ata sözüne, bir hadiseye, veya bir kıssaya gönderme yapma sanatıdır. Sözlükte, göz ucuyla bakmak, ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek anlamlarındaki “lemh” kökünden türeyen telmih, “bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek” anlamlarına gelir (Durmuş,2011, s.407).

Telmih, sözü uzatmaya gerek kalmadan ifade etmek demektir. Bir gösterge olarak başka bir manaya gönderme yapan bir anlatımdır. Telmih ile bilinen bir şeye gönderme yapılarak anlatım kuvvetlendirilir. Ancak bir anlatımda telmih yapıldığı zaman, neye gönderme yapıldığı anlaşılmalıdır. Aksi takdirde telmihle söz güçlendirileceği yerde kapalı ve daha anlaşılabilir olmaz.

Nursi, bir sözde yan anlamları ifade etmek için, telmih gibi ifade biçimleri kullanılırken, halk içinde çağrışımları bilinen temsil ve kıssalar anlatıldığında, eğer o herkesçe bilinen deyim ve temsiller gerçeklerle çatışıyor veya yanlış anlaşılıyorsa, bunda anlatanın hatası olmayacağını söyler (2009, s.198). Telmihte esas olan, anlatılmak istenen manayı bilinen sembollerle ifade etmektir. Yorumlayan faktörü de burada çok önemlidir. Eğer muhatap, hedeflenen manaları anlamıyor veya yanlış anlamlandırıyor, bu yorumlayanın ortak kodları okuyamamasından kaynaklanan bir problem demektir.

Remz, işaret etmek suretiyle başka bir şeyi ifade etmek, sembol, simge, nişan, üstü kapalı anlatım manalarına gelen, dolaylı bir anlatım terimidir. Bu anlamlarıyla gösterge tanımıyla örtüşen remz, Türk İslam literatüründeki en eski göstergebilim kavramlarından birisidir.

Nursi, Kur’an’daki gelecek ve gayb hadiseleri ile ilgili konuların, telmih, remz ve ima gibi kapalı ifadelerle anlatılarak, avamın aklının karışmasına engel olduğunu ifade eder (2009, s.285). Yani zaman içerisinde ortaya çıkacak ve ilk anda yanlış anlaşılabilir bazı gaybi hakikatler, ima edilerek, üstü örtülü veya şifreli bir anlatım içeren remizlerle anlatılmıştır.

Nursi, eserlerinde ayet ve hadislerin ifade ettikleri düz anlamlardan hariç olarak, remzi veya manayı remzi tabir ettiği yan anlamlar çıkarmıştır. Bilhassa ahir zamana bakan veya günümüz teknolojilerine işaret eden çıkarımlarda bulunmuştur. Örnek olarak, “onun yağı, ona ateş değmese de kendi kendine ışık verir” (Nur süresi 24: 35) ayetinden,

20. yüzyılda keşfedilen elektrik lambalarına, remz yoluyla işaret edildiği bilgisini çıkartır (1991, s.74).

Alamet kelimesi, işaret ve belirti anlamında kullanılan bir kelimedir. Bu anlamıyla, gösterge (sign) kelimesini karşılayan kelimelerden birisidir. Gerek eski Türk ve İslam hukukunda, gerekse mantık ve diğer bilimlerde alamet, işaret ve delalet ile benzer anlamlarda kullanılmaktadır.

Nursi'nin eserlerinde alamet kelimesi, gösterge anlamında pek çok yerde kullanılır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşındaki esaretinden dönüşünde, Van kalesinde, yekpare bir kayalıkta olan Horhor medresesinin harap olmasını, bütün medreselerin kapatılmasına bir alamet olan mezar taşı olarak tasvir eder(1995, s.103).

Ayrıca Asar-ı Bediyye'de, büyüklük taslamanın küçüklük alameti yani göstergesi olduğu veciz bir şekilde ifade edilir (2009, s.326).

Nursi'nin eserlerinde, çok kullanılan ve birbirine yakın anlamlar içeren tecelli, inikas ve tezahür gibi kelimeler, bir şeyin ayna gibi bir şey üzerinde görünmesi, aksetmesi, yansımaları anlamında kullanılır. Bunlar da gösterge anlamı içeren kelimelerdir. Nursi eserlerinde, bu kâinatı ve bütün varlıkları Yaraticının varlığının ve birliğinin birer göstergesi olarak tanımlar. Ancak bu sadece gördüğü gibi bir yansıma değildir. Farklı biçimler ve yan anlamlar ifade eden yansımalar da olabilir. Örneğin güneş, cam parçası üzerinde farklı yansırken, deniz yüzeyinde, binlerce yakamozla daha farklı yansır. Ancak bir çiçek üzerinde, renkler olarak yansımaları da farklı bir gösterge olarak düşünülebilir (1993, s.332).

Nursi'nin eserlerinde göstergebilimle ilgili konulardan birisi de, şair tabir edilen dini sembollerdir. Şiâr veya şeâir, işaret ve sembol anlamlarını ifade eder. Sözlükte “bilmek, hissetmek” anlamındaki şî'r kökünden türeyen şiâr, (çoğulu şeâir) “ayırıcı özellik, nişan, alâmet” mânasına gelir (Özervarlı,2010,123). Bu anlamlarıyla, gösterge (sign) kelimesi ile örtüşen benzer bir anlamı da ifade eder.

Dini mimari, minareler, ezan, dini kıyafetler, sünnet-i seniyye tabir edilen dini adetler ve gelenekler, şair tabir edilen göstergelerdir (2009, s.597).

Nursi, göstergebilimin temel sorunlarından olan dil konusunda, Kuran, ezan ve tesbih gibi dini terimlerin âlem ve şeâir hükmünde birer sembol olduğunu ve Müslümanlık göstergesi olan bu sembollerin değiştirilmesinin, insanın cildini değiştirmek gibi mümkün olamayacağına dikkat çekmektedir (1992, s.396).

Nursi, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında, Doğu Cephesinde kaleme aldığı İşarat-ül İcaz adlı eserinde, göstergebilim açısından, kavramların ifade edilmesinde temel bir araç olarak kabul edilen dili şöyle tanımlar. “Evet biri kal, diğeri hal olmak üzere iki lisan vardır. Lisan-ı kalın kelimatı elfaz ise, lisan-ıhalin kelimatı da ahvaldir” (2003, s.157).

Bu açıklamada, sadece insanların konuşma dili değil, davranış dili de, duygu ve düşünceleri ifade eden göstergeler olarak tarif edilmiştir. Farklı dillerin oluşumuna meşhur Babil kulesi efsanesini örnek verir (1992, s.323).

Babil kulesi insanların farklı diller konuşması ile ilgili bilinen en eski efsanedir. Kısa, Eski Ahid'e'a dayanır. Rivayetlere göre beş bin sene önce asma bahçeleriyle meşhur Babil halkının hükümdarı, yüksek bir kule yaptırarak Allaha ulaşabileceğini düşünür. Kulenin yapımı yıllarca sürer. Ancak beklenmedik bir şey olur ve bir gece ilahi bir mucize ile Babil halkının dilleri farklılaşır. Sabah kalkan insanlar birbirlerini anlayamazlar ve dağılıp giderler (Soylu,2015, s.52).

Nursi, Asar-ı Bediiyye'de, gelecek kuşaklar ile geçmiş zaman kültürleri arasında değişen beğeni ve estetik kaygılarla, dilin de değişebileceğini ve yeni kodlar geliştirilebileceğini söyler (2009, s.184).

Nursi, Risale-i Nur Külliyyatının hemen her yerinde bu kâinatı, ilahi bir sanat eseri, teşhîrgâh ve sergi salonu, saray veya kitaba benzeterek çok manaları yansıtan göstergeler olarak tarif etmektedir. Peygamberler ise bu göstergeleri ve kodları yorumlayan ve diğer insanlara öğreten rehberlerdir (1993, s.120).

Nursi, bu kâinatı, bir rehberi ve öğretmeni olmadığı takdirde manasız bir kâğıttan ibaret, anlaşılması zor bir kitap olarak tasvir eder. Bu kâinat okunması ve yorumlanması gereken zor bir göstergeler mecmuasıdır. Peygamberler bu kitaptaki ayetleri, yani göstergeleri okuyarak insanlara, onu yorumlayabilmeleri için danışmanlık yaparlar (1993, s.112).

Nursi, göstergebilimin temelini teşkil eden gösteren, gösterilen ve yorumlayan faktörlerini bir temsil ile ele alır ve bu âlemdaki göstergelerin doğru okunmasının önemine dikkat çeker.

Verdiği bir temsilde, kelimeleri kıymetli cevherlerle yazılmış dekoratif bir kitabın, birisi yabancı, iki ilim adamı tarafından yorumlanmasından bahseder. Yabancı ilim adamı yazıları okuyamadığı için sadece süsleme ve sanat yönünden bahsetmiştir. Diğer ilim adamı ise yazıları da okur ve manalarını çözümler. Bu örnekte Nursi, kâinattaki varlıkları birer gösterge olarak tanımlamıştır. Yorumlayanlardan yabancı olanı, göstergelerin içerdiği kodları okuyamadığından doğru metin çözümlemesini yapamamıştır (1993, s.130).

Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu çalışmada, Nursi'nin Asar-ı Bediiyye ve Risale-i Nur eserlerinde, gösterge, gösteren, gösterilen, gönderge ve yorumlayan terimleriyle ilişkili ve örtüşen kelimeler ve tanımlar olduğu tespit edilmiştir.

Saussure ve Peirce' tarafından ortaya atılan ve modern göstergebilimin temel kavramları olan gösteren, gösterilen ve yorumlayan faktörlerinin, Nursi tarafından farklı bir üst dil ve anlatım ile ifade edildiği görülmektedir.

Nursi, Kur'an'ın mucize özelliklerini ele aldığı yorumlarında ve belagat ile ilgili açıklamalarında, göstergebilimin temel sorunları ile benzer bir yöntem takip etmiş ve metin çözümlemeleri yapmıştır.

Nursi'nin eserlerinde ve Osmanlı dilbilim, edebiyat ve ilahiyat terminolojisinde kullanılan; delâlet, işaret, mecaz, teşbih, kinâye, istiare, telmih, ima, remz ve şear gibi kelimeler ve söz sanatları, düz anlam dışında, yan anlam içeren kavramlar olarak, modern gösterge tanımı ve kuramsal problemleri ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Nursi'nin eserlerinde, söz, yazı, işaret, davranış dili ve semboller gibi, insanların düşüncelerini ifade eden ortak kodlardan oluşan göstergelerin tanımlandığı görülmektedir.

Nursi, tabiat ve insanlar arasında geliştirilen göstergelerin doğru yorumlanmasının önemine dikkat çekmiş ve yanlış yorumların iletişim bozukluklarına yol açacağı sonucuna varmıştır.

Nursi eserlerinde, varlıkları birer gösterge olarak ele almış ve ifade ettikleri düz ve yan anlamları çözümleme örnekleri ortaya koymuştur. İnsanların göstergeleri okuyabilmeleri ve doğru yorumlayabilmeleri için, eğitime ve bir rehber ihtiyacı olduğu sonucuna varmıştır.

Modern bilimlerle çatışma içinde olduğu düşünülen ve eleştirilen ayet ve hadisleri inceleyerek, onların günümüz teknolojik gelişmelerine işaret eden göstergeler olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Nursi'nin, günümüze avangard bir yadigâr olan ve Osmanlı medreselerinin mirası sayılabilecek eserleri, göstergebilim açısından ele alındığında, göstergebilimin kuramsal yapısına katkıda bulunacak pek çok unsuru içerdiği ve göstergebilimin üst diliyle alana transfer edilmesi gerektiği görülmektedir.

Ayrıca Nursi'nin çok sık başvurduğu bir anlatım biçimi olan temsil-i hikâyeleri, göstergebilim açısından incelenmeli ve ifade ettikleri düz ve yan anlamlar göstergebilim metotları ile çözümlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (2013). *Arşiv belgeleri ışığında Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul: O.A.V. Yayınları.
- Barthes, R. (2014). *Göstergebilimsel serüven*, (Çev. Mehmet Rifat), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bolay, M.N. (1994). Delâlet, *İslam Ansiklopedisi*, (9.119), Ankara: TDV Yayınları.
- Bulut, A. (2014). *Belagat, meani, beyan, bedi*. İstanbul: MÜİ Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Cürcani, A. (2008). *Delailü' i'caz*, (Çev. Osman Güman), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Durmuş, İ. (1997). Ayet, *İslam Ansiklopedisi*, (16,158) Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). Telmih, *İslam Ansiklopedisi*, (34,407), Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Eren, Ş. (2001). *Kur'an'da teşbih ve temsiller*, İstanbul: Işık Yayınları.
- Guiard P. (1994). *Göstergebilim*, (Çev. Mehmet Yalçın), Ankara: İmge Kitabevi.

- Karuko, S. (2014). *El cahız ve belagat*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Kazvini, H. (2006). *Telhis ve tercümesi*, (Çev. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılınçlı, M. Sadi Çöğenli), İstanbul: Huzur Yayıncılık.
- Nursi, B. S. (1992). *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1991). *Sikke-İ tasdik-i gaybi*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1993). *Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (1995). *Münazarat*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2002). *Şualar*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2003). *İşarat-ül icaz*. (Çev. Abdülmecit Nursi), İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2009). *Asar-ı bediyye*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B. S. (2011). *Lemalar*, İstanbul: Envar Neşriyat.
- Özerverli, M.S.(2010). *Şiar, İslam Ansiklopedisi*, (39.123) Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Pala, İ. (1991). *Ayna, İslam Ansiklopedisi*, (4.262), Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Rifat, M. (2008). *XX. yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları*. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rifat, M. (2013). *Açıklamalı göstergebilim sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin Abc'si*, (3.Bas.) İstanbul: Say Yayınları.
- Saussure, F. (2014). *Genel dilbilim yazıları*, (Çev. Savaş Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Saussure, F. (1999). *XX. yüzyıl dil bilimi*, (Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual Yayıncılık.
- Sayın, Ö. (2014). *Göstergebilim ve sosyoloji*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Soylu, R.(2015). Dillerin ortaya çıkışı, Babil Kulesi, *Zafer Bilim, Araştırma, Kültür, Sanat Dergisi*, 459, 52-53.
- Şahin, S.(2014). *Göstergebilim ve tarihsel gelişimi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). *İşaret, İslam Ansiklopedisi*, (23.423), Ankara: TDV Yayınları.
- Uzun, M. (2003). *Mecaz, İslam Ansiklopedisi*, (28.221), Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Yalsızuçanlar, S. (2004). *Unsur-ül belagata ilişkin notlar*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991). *Ayet, İslam Ansiklopedisi*, (4.242), Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Yeğın, A. (1992). *Yeni lügat*, İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları.